

УДК 316.42

Малюк А.М., канд. соціол. наук, Інститут соціології НАН України

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОНЦЕПТУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ СВІТ-СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ

Порівняно підходи до дослідження сучасної стадії розвитку світової цивілізації, які були розроблені в концепціях глобалізації та світ-системному аналізі. Підкреслено, що дослідження глобалізації та світ-системного аналізу є конкуруючими аналітичними перспективами. Дослідження глобалізації розглядають сучасний період суспільного розвитку як якісно нову глобальну стадію в історії людства, тоді як світ-системний аналіз стверджує, що сутність нової історичної стадії полягає в кризі сучасної глобальної капіталістичної системи її трансформації та переході до нової історичної системи. Порівняння досліджень глобалізації та світ-системного аналізу показує, що останній забезпечує більш чітке уявлення про соціальну реальність. Пропонується реінтерпретація концепту глобалізації з точки зору світ-системного аналізу.

Ключові слова: *глобалізація, світ-системний аналіз, глобальний капіталізм, глобальна криза.*

Концепт глобалізації увійшов до широкого вжитку з кінця 1980-х рр. Протягом двох останніх десятиліть він здійснив запаморочливий злет, як у науковому, так і громадському дискурсі. Можна сказати, що концепт глобалізації колонізував сферу соціального пізнання. Глобалізація, на думку багатьох, стала ідеєю, яка повинна посісти центральне місце в сучасній науковій картині соціального світу.

Створення концепту глобалізації відповідало потребі соціальної науки в подоланні державоцентристського підходу, який вичерпує свій епістемологічний і теоретико-методологічний потенціал. Суспільствознавство потребує нової парадигми, здатної дати адекватне пояснення та розуміння розвитку сучасної глобальної системи як органічної цілісності. Але концепт глобалізації, який був спеціально розроблений для цього, поки що не здатен бути понятійною базою створення нової парадигми через свою спірність та відсутність сталого значення.

Піонером у подоланні державоцентризму і конструюванні теоретичних інструментів дослідження глобальної цілісності в останній чверті ХХ ст. став світ-системний аналіз (ССА) — напрям сучасної західної історичної макросоціології, створений групою ліворадикальних соціологів на чолі з І. Валлерстайном.

Теоретики ССА раніше за інших усвідомили глобальну природу систем соціальних взаємодій. Сучасні глобальні процеси аналізуються теоретиками ССА крізь призму поняття капіталістичної світ-економіки (КСЕ) — однієї з історичних систем, у межах яких здійснювалася організація суспільного життя людей протягом історії.

Отже, **проблема** полягає у визначенні серед розмаїття концепцій та підходів змісту і смислу поняття глобалізації. З цього випливає **мета** — з'ясувати можливість використання для цього теоретико-методологічного потенціалу ССА, а також **завдання** — зіставити картини глобального світу, створені концепціями глобалізації та ССА.

ССА виходить з таких фундаментальних передумов. Розвиток людського суспільства є процесом виникнення, розвитку і зміни історичних систем певного типу. Їх визначальними характеристиками є автономність і наявність просторових і тимчасових меж. Сутнісною

характеристикою «модерного суспільства», тобто сучасної історичної системи, є капіталізм. ССА прагне зрозуміти, яким чином капіталізм як спосіб виробництва структурує і організовує світовий простір.

ССА виходить з того, що справжній масштаб розгортання капіталістичного способу виробництва визначається межами не нації-держави, а більш масштабного соціального цілого – історичної системи, тобто капіталістичної світ-системи (КСС). Термін світ-система означає не весь світ, а, з точки зору процесів виробництва і обміну, відносно самодостатній простір, об'єднаний системою світового поділу праці. Отже, межі реальної соціально-економічної системи і окремих націй-держав не збігаються. ССА орієнтований на дослідження глобальних процесів, що припускають відносини між групами, діючими на просторі, не обмеженому межами окремої держави. Як говорить У. Мартін, «світ-системні аналітики наполягають на тому, що капіталістичне накопичення завжди було глобальним процесом, тоді як політичне управління здійснювалося за допомогою багатьох співвідносно сконструйованих інститутів» [1, р. 240].

Отже, ССА робить особливий акцент на синхронному просторовому аспекті міжсоцієтальних взаємодій. На відміну від теорії модернізації, ССА уникає невиправданої темпоралізації простору КСЕ, тобто асоціації різнорідних соціально-економічних форм, існуючих в її різних, але взаємодіючих географічних частинах, з певними стадіями розвитку. При аналізі просторових взаємовідносин в КСЕ найбільше значення ССА надає відносинам між ядром і периферією, що позначає відповідно зони, які є центрами накопичення капіталу, і зони, що експлуатуються з боку центрів КСЕ. Виникнення ядро-периферійних відносин – наслідок розвитку капіталістичного способу виробництва. Ядро і периферія складають дві нероздільні сторони єдиного комплексу накопичення капіталу у світовому масштабі. Інакше кажучи, без периферії з її виробничими, соціальними і політичними структурами не може бути ядра з характерними для нього виробництвом, соціальною структурою і політичною системою. Ядро і периферія як елементи КСЕ не пов'язані безпосередньо з системою націй-держав, тобто капітал в КСЕ перетікає не просто від однієї держави до іншої, а між зонами ядра і периферії, які перекривають, накладаються на державні кордони. Ядро-периферійна структура взаємодіє з міждержавною системою КСЕ складним і опосередкованим чином. З розгляду ядра і периферії як співвідносних, нерозривно пов'язаних сторін КСЕ, випливає, що дихотомія «сучасне» – «традиційне суспільство» не сприяє адекватному розумінню глобальної соціальної реальності. Всі суспільства, що входять у КСЕ, «розвинені» і «слаборозвинені», є однаково сучасними. Різниця між ними в тому, що одні з них знаходяться на периферії, а інші належать до ядра. Отже, не можна говорити і про модернізацію традиційних суспільств, оскільки вони вже є сучасними. А своїм статусом у КСЕ периферія приречена на слаборозвиненість відносно ядра. КСЕ влаштована так, що в ній неможливий перехід в ядро всіх суспільств одночасно. Ядро-периферійна структура така ж іманентна властивість капіталізму, як і класова. У КСЕ можлива лише зміна складу цих двох структурних рівнів, їх просторове переміщення.

Неважко помітити, що ССА і дослідження глобалізації мають одну загальну рису: вони стосовно теперішнього часу говорять про єдину світову економіку як глобальну цілісність і неприйнятність нації-держави як одиниці аналізу. Вони також вважають, що з моменту кризи 1970-х рр. світова економіка вступила в період реструктурування [2].

Проте в ССА і концепціях глобалізації при дослідженні процесу формування глобальної цілісності застосовують різний історичний масштаб. З цього випливають відмінності в рішучості й глибині, з якими долає державоцентристські уявлення ССА порівняно з дослідженнями глобалізації, що зберігають ці уявлення серед базових передумов. Концепції глобалізації виходять з того, що І. Валлерстайн назвав ідеєю «розширення економічних кіл» [3]. Це

означає, що звичайний державоцентристський погляд на глобалізацію сприймає суспільний розвиток як процес, що містить два стрибкоподібні переходи. Перший із них пов'язаний з переходом від локальних замкнутих господарств до національної економіки, а другий – від національних економік до глобальної економічної системи. Другий перехід є наслідком того, що національні держави, які містять у собі національні суспільства і національні економіки, з прогресом виробничих сил вступали у міжнародні політичні та економічні відносини, які мають характер зовнішніх зв'язків між національними суспільствами-державами. Зі зростанням різноманітності й інтенсивності зв'язків у міжнародній системі в більш пізній період (приблизно з 1945 р.) виникає тенденція до інтернаціоналізації економіки, що переростає (з 1970-х рр.) в глобалізацію. З цієї точки зору глобалізація є якісно новим етапом у розвитку світової спільноти, коли окремі національні суспільства-держави унаслідок посилення міжнародної економічної інтеграції зливаються в єдину глобальну систему. У сучасній історії вперше виникає глобальне виробництво, глобальний ринок, глобальне суспільство і глобальна культура. І цей другий перехід є справжньою «глобальною революцією».

Зміна точки зору на одиницю дослідження в ССА (не суспільство, а світ-система) в сукупності з довгостроковим історичним підходом приводить до зміни картини історичного глобального розвитку. Історико-соціологічні дослідження ССА показують, що КСЕ з самого початку була транснаціональною соціальною цілісністю, що охоплювала в XVI ст. простір Європи і Латинської Америки, а з другої половини XIX ст. – глобальною капіталістичною системою, перетворившись з автономного світу в історичну систему всього світу [4, р. 5].

З погляду ССА, весь дискурс глобалізації, в тому вигляді, в якому він існує, є нерозумінням сучасної реальності, обманом, «нав'язаним нам правлячими групами, і, що ще гірше, обман, який ми нав'язали самі собі. Саме цей дискурс веде нас до того, щоб ігнорувати реальні питання, що стоять перед нами, і невірно розуміти історичну кризу, в якій ми опинилися» [5, р. 250]. У кінці XX ст. світ дійсно вступив у період радикальних перетворень. Проте суть цієї трансформації не зводиться до утворення нового глобалізованого світу. Скоріше, це процес переходу від КСЕ, що досягла меж структурної експансії, до якісно нової світ-системи [6].

Якщо відмовитися від ідеї зрощення раніше самостійних соціальних організмів (суспільств, держав або цивілізацій) в єдиний глобальний соціально-економічний організм, як тоді може бути раціонально осмислений процес глобалізації з точки зору ССА?

З припущення, що реальною одиницею історичного процесу є історичні системи, впливає, що глобалізація може розглядатися з двох взаємопов'язаних точок зору. По-перше, як просторова експансія КСЕ, а по-друге, як посилення її внутрішньої інтеграції. Отже, глобалізацію потрібно розглядати як процес, що протікає з того моменту, коли КСЕ виникла як історична система п'ять століть тому. Іншими словами, глобалізація буде процесом, фактично тотожним історичному розвитку КСЕ, діалектичному процесу реалізації глобальної за своїм потенціалом природи капіталізму. З цієї точки зору глобалізація не є новим феноменом, і вже XIX ст. стало свідком завершення, в основному, глобалізації в першому значенні, тобто просторової експансії КСЕ та її перетворення в першу в історії глобальну світ-систему. Отже, глобалізація інтерпретується не як самостійний процес, що визначає окрему стадію розвитку, а як органічна тенденція розвитку капіталізму, підпорядкована дії його законів.

Таку інтерпретацію глобалізації можна знайти в роботах представників ССА. З цієї точки зору, наукове вивчення глобалізації, враховуючи розбіжності в цій галузі досліджень, можливе тільки в разі визначення відмінності між глобалізацією як об'єктивною структурною тенденцією розвитку КСЕ і як політико-ідеологічною доктриною «неоліберальної глобалізації». Глобалізацію як об'єктивну тенденцію провідний світоаналітик К. Чейз-Данн характеризує як «структурну глобалізацію», тобто збільшення просторового масштабу, а також

густини й інтенсивності мереж людської взаємодії [7]. Оскільки під останніми К. Чейз-Данн розуміє світ-системи, то структурна глобалізація інтерпретується як збільшення просторових масштабів світ-системи та інтенсивності взаємодій у ній. Глобалізація, таким чином, є довготривалим структурним процесом інкорпорації і просторової інтеграції раніше слабо зв'язаних між собою народів і регіонів планети в КСЕ. З цього також випливає розгляд глобалізації не як унікального і нового феномена, а як невід'ємної структурної властивості світ-системи. Глобалізація, є висхідним довгостроковим трендом політичних і економічних змін, що відчуває циклічні коливання, тобто має хвильову природу. В історії КСЕ хвилі глобалізації змінюються хвилями де-глобалізації або фрагментації [7; 8]. Технологічний прогрес і розширення світової торгівлі та інвестицій є складовою частиною вказаних довгострокових тенденцій.

Щодо періодизації хвиль глобалізації між світоаналітиками немає значних розбіжностей. К. Чейз-Данн і його колеги, аналізуючи дані про динаміку світової торгівлі та інвестицій за попередні 200 років, приходять до висновку, що приблизно з 1800 р. КСЕ пережила принаймні дві хвилі економічної глобалізації – в другій половині XIX ст. і після Другої світової війни. Дві хвилі глобалізації були розділені періодом фрагментації. Цей період охоплював занепад гегемонії Великої Британії, велику депресію 1873–1896 рр., дві світові війни, Жовтневую революцію 1917 р. в Росії, світову депресію 1930-х рр., виникнення фашизму, деколонізацію периферії [8; 9].

Такий вигляд має картина, якщо розглядати процес економічної глобалізації за відносно короткий 200-річний період часу. Проте економічна глобалізація – лише один з аспектів структурної глобалізації, що взаємодіє з її іншими вимірами – політичною і культурною глобалізацією. Політична глобалізація є інституціоналізацією міжнародних політичних структур, регулюючих політичні й економічні процеси в КСЕ.

Останнім часом було багато розмов про виникнення феномену «глобального правління» – тенденції поступового розвитку наднаціональних політичних інститутів, у яких концентрується суверенітет, що раніше належав державам. Ця тенденція вбачається в переході від Вестфальської системи до «європейського концерту» XIX ст., Ліги націй та ООН і повинна згодом призвести до утворення «світової держави» або «транснаціональної держави» [10]. На підтвердження правильності цього спостереження зазвичай вказують утворення Бреттон-Вудських інститутів (МВФ і СБ), перетворення ГАТТ у ВТО, діяльність Тристоронньої комісії, Групи семи, Всесвітнього економічного форуму [11].

Перспективи розвитку глобального правління у напрямі витіснення національних держав оцінюються в ССА достатньо обережно, якщо не скептично. З погляду І. Валлерстайна, «глобальне правління» не може розглядатись як результат занепаду сильних держав унаслідок піднесення могутніх наднаціональних організацій. Тут є зворотний зв'язок: наднаціональні організації існують, оскільки існують могутні держави, які їх підтримують [12, р. 25]. З цієї точки зору, розвиток феномену глобального правління правильніше розглядати як прояв тенденції зростання складності, масштабів і влади організуючих центрів КСЕ.

Більш конкретно процес глобалізації, враховуючи точки зору різних течій в ССА, в загальному вигляді може бути описаний таким чином. За А.Г. Франком існуюча з III тис. до н. е. поліцентрична світова афроевразійська система, включивши з 1492 р. американський континент, перетворилася на глобальну систему, в якій на декілька століть утвердилася гегемонія Заходу [13]. З 1970-х рр. спостерігаються ознаки занепаду Заходу і переходу гегемонії до Східної Азії. В результаті світова система знов, як кілька століть тому, може стати сіноцентричною. Якщо ж прийняти точку зору інших світоаналітиків про існування в рамках світової системи багатьох взаємодіючих, але автономних і якісно різних світ-систем, то картина глобалізації зазнає істотних змін. У цьому випадку світова торгова афроевразійська систе-

ма матиме вигляд сукупності кількох світ-систем регіонального масштабу. Ця світова система була мультицентричною. У ній було три центральних регіони (Західна Азія, Індія, Китай), пов'язаних за допомогою, головним чином, обміну престижними товарами. Європейська світ-система, яка займала стосовно цих центрів напівпериферійне (К. Чейз-Данн) або периферійне (С. Амін) положення. З моменту перетворення європейської феодальної світ-системи на КСЕ, частиною якого було відкриття Нового світу, ситуація почала змінюватися. Спираючись на ресурси Америки і завдяки більш швидкому технологічному прогресу, який стимулювався як процесами капіталістичного накопичення, так і міждержавним суперництвом, КСЕ крок за кроком інкорпорувала, головним чином, за допомогою колоніальних воєн, усі інші світ-системи, підпорядковуючи їх логіці й інтересам накопичення капіталу в західноцентристському ядрі. Вони були мобілізовані для участі в процесі капіталістичного накопичення в рамках колоніальної та неокolonіальної економіки. У результаті відбулася зміна глобального геополітичного і геоeкономічного ландшафту. Сучасна глобальна КСЕ є моноцентричною системою, на відміну від існуючої раніше поліцентричної афроєвразійської світової системи до встановлення в ній гегемонії Заходу. Це, безумовно, знижує можливості інших регіонів змінювати ситуацію, що характеризується фундаментальною нерівністю, і робить реалізацію гегемонії в КСЕ більш повною. Отже, глобалізація як тривалий історичний тренд пов'язана з імперіалізмом, бо розгорталася в системі, яка є діалектичною єдністю панівного ядра і експлуатованої периферії, в контексті існування держав, що мають різну владу в КСЕ.

Таким чином, спираючись на США, процес глобалізації можна інтерпретувати структурно як створення глобальної системи стратифікації, яка створює сприятливі умови для накопичення капіталу у світовому масштабі. Ця система складається з політично й економічно панівного ядра та залежних периферійних і напівпериферійних регіонів, небагато з яких змогли підвищити свій статус у міру просторової експансії КСЕ. Становище ж більшості інших із структурної точки зору не змінилося. Структурне розуміння процесу вимагає бачити спадкоємність і стійкість базових структур КСЕ в процесі її розвитку. Ядро-периферійна ієрархія КСЕ зберігається, незважаючи на те, що окремі держави проявляють у ній висхідну або низхідну мобільність. Ієрархічна міждержавна система не зникає, хоча інтернаціоналізація капіталу впливає на можливість держав проводити певну економічну політику. Соціально-класова структура продовжує існувати, без уваги на виникнення нових фракцій капіталу або сегментів найманої праці, нових статусних груп, нових моделей класових взаємовідносин.

Розгляд феномену глобалізації в довгостроковій історичній динаміці, що є найкращим способом виявлення нових тенденцій в розвитку історичної системи, дозволяє зробити висновок про те, що вона є не новою стадією в розвитку капіталізму, а органічною тенденцією та еволюційною моделлю розвитку КСЕ з самого початку її існування. Новизна ж нинішньої хвилі глобалізації полягає в тому, що ця органічна тенденція, за допомогою якої КСЕ перетворилася на глобальну капіталістичну систему, зайшла в глухий кут [14].

Всупереч твердженням неолібералів про новизну глобалізації та формування постіндустріального або інформаційного суспільства, світоаналітики стверджують, що якщо виходити з довгострокової перспективи, яка враховує структурні константи, циклічні процеси і структурні тренди, діючі в КСЕ протягом століть, можна зробити висновок, що в логіці розвитку світ-системи не відбулося ніяких значних трансформацій. «Хоча сьогодні і модно говорити про глобалізацію як феномен, що виник найраніше в 1970-х роках – говорить І. Валлерстайн, – насправді транснаціональні товарні ланцюжки були вельми протяжними від самого виникнення системи і глобальними з другої половини XIX ст. Зрозуміло, удосконалення технологій дало можливість перевозити різноманітні товари в більшій кількості і на величезні відстані. Проте я стверджую, що в структуризації і механізмі дії цих товарних

ланцюжків у ХХ ст. не відбулося ніяких фундаментальних змін і, скоріше, ніяких змін не відбудеться внаслідок так званої інформаційної революції» [15]. Розквіт ТНК як нового виду організаційних одиниць бізнесу також не означає радикальних змін у способі функціонування КСЕ. Транснаціональний капітал був у тій чи іншій формі розвинутий від самого початку існування КСЕ і становив невід'ємну умову її історичної еволюції. Однією з його ранніх форм була капіталістична діаспора італійських купців-банк'єрів, а також великі торговельні компанії XVII–XVIII ст.ст., що організували виробництво та обмін у трансконтинентальних масштабах і грали важливу роль у розвитку цілих регіонів світу. Звичайно, ТНК є новим ступенем у процесі концентрації та централізації капіталу і більш розвинутою формою транснаціонального капіталу. Але їх виникнення і зростання відображає давню історичну тенденцію КСЕ, яка хоча і не мала лінійного характеру, але неухильно рухала КСЕ в напрямі все більшої «свободи руху чинників виробництва». Зростання також не змінює відносин між капіталістичними підприємствами і державними структурами. Як відзначає І. Валлерстайн: «Транснаціональні корпорації зберігають сьогодні те саме структурне становище стосовно держав, яке мали всі їх глобальні попередники від Фуггерів і Голландської Ост-Індської компанії до манчестерських фабрикантів ХІХ ст. Вони водночас потребували держав і боролися з державами. Вони потребують держав для того, щоб ті гарантували їх глобальні спроби монополізації, отже – високі рівні прибутку, а також для того, щоб допомогли їм обмежити вимоги робітників. Вони борються з державами, оскільки держави діють як захисники застарілих інтересів або надмірно схильні позитивно реагувати на тиск трудящих. Я не бачу нічого фундаментально відмінного в цьому відношенні в 1994 р. від 1894 р., 1794 р. або навіть 1594 р. Так, сьогодні існують факси, більш швидкі, ніж телеграф. Але базові економічні процеси залишаються тими самими. Те, що змінилося за останній час, це не економіка світової системи, а її політика» [12, р. 24–25].

Однак усі твердження світоаналітиків про незмінність базових процесів і структур КСЕ не можна сприймати як твердження про те, що капіталізм залишався незмінним протягом своєї історії. Причина, з якої теоретики ССА підкреслюють стійкість і спадкоємність у розвитку КСЕ, полягає, скоріше, у тому, що подібні вислови спрямовані проти надоптимістичних ілюзій неолібералів-технократів, які вважають, що з початком «глобалізації» й інформаційної революції починається якісно новий етап у розвитку світової цивілізації і до соціального утворення, що виникає в результаті «глобальної революції», термін «капіталізм» більше не може бути застосований. Це – постіндустріальне, постмодерне, інформаційне суспільство. З цієї точки зору, світоаналітики, безумовно, мають рацію: так звана інформаційна революція не виводить людське суспільство за межі капіталізму.

Зіставлення картин історичної реальності, створених в ССА і в концепціях глобалізації, дозволяє зробити висновок про існуючі між ними глибокі теоретико-методологічні розбіжності в розумінні суті сучасних процесів розвитку світової спільноти. Хоча завдяки світ-системній перспективі соціологія «йшла в ногу з глобалізацією світової економіки» [16, р. 319], і оформлення ССА «поза сумнівом, підготувало ґрунт для глобалізації в соціальних науках» [17, р. 149], дослідження глобалізації і ССА є конкуруючими підходами до сучасної соціальної реальності. Слід також відзначити, що зображення процесів, об'єднаних під рубрикою глобалізації, в ССА відрізняється більшою реалістичністю і краще сприяє розумінню їх суті. Обрана концепціями глобалізації часова перспектива недостатня, щоб можна було побачити, наскільки капіталізм від самого початку був транснаціональною, а з кінця ХІХ ст. і глобальною системою; що транснаціональні практики, інститути і класи із самого початку і протягом століть відігравали ключову роль у КСЕ; що транснаціональні товарні ланцюжки, в рамках яких здійснювалася інтеграція спеціалізованих процесів виробництва у світовому масштабі, були складовою частиною функціонування КСЕ з самого моменту її зародження,

і в історії цієї історичної системи не було періоду, коли б суспільства і держави розвивалися поза системою взаємодій і могли б бути уподібнені бильярдом кулям. При цьому ССА завжди вказував на те, що міждержавна система є лише однією з інституційних структур КСЕ. Світ-система є цілісною системою відносин, яка залучає до своєї інституційної вододерти відносини між індивідами, домогосподарствами, регіонами, зонами, класами, соціальними рухами, расами, етнонаціями, фірмами, а не тільки державами. Транснаціональні соціальні взаємодії, здійснювані всіма цими соціальними акторами поверх державних меж, були необхідним елементом життя КСЕ протягом століть. На противагу точці зору досліджень глобалізації, картина ССА, яка враховує важливу роль транснаціональних сил вже при генезисі капіталізму, історично є більш достовірною. Тому навряд чи коректно говорити про виникнення транснаціональних зв'язків, інтернаціоналізації тощо як про явища і процеси недавнього часу, але можна говорити про посилення і ущільнення цих зв'язків, їх екстенсивне й інтенсивне зростання в процесі еволюції КСЕ і виділяти певні стадії в розвитку цього процесу.

Цілком природно, що з погляду ССА глобалізація як аналітичне поняття є безглуздою і не сприяє адекватному осмисленню сучасної соціальної реальності. В тому вигляді, в якому це поняття сконструйовано в дослідженнях глобалізації, воно є частиною ідеологічної проповіді правлячих класів. Особливу критику світоаналітиків викликає теза, висловлювана прихильниками неолібералізму, що глобалізація і створення глобального вільного ринку, супроводжувані розвитком інформаційних технологій, здатні забезпечити повсюдне економічне зростання і процвітання в усіх куточках планети, що, зрештою, глобалізація веде до конвергенції рівнів економічного і соціального розвитку країн Півночі і Півдня, а також до гомогенізації соціальної структури і політичних систем, повсюдного утвердження ліберально-демократичних режимів.

Відповідь ССА полягає в тому, що подібна інтерпретація соціального світу суперечить реальному історичному процесу капіталістичного розвитку. Незважаючи на численні твердження про те, що всесвітня конвергенція внаслідок глобального реструктурування капіталізму усуває структурний розподіл на Північ і Південь, ядро і периферію [18, р. 27–28], роботи теоретиків ССА, засновані на дослідженні значного емпіричного матеріалу, переконливо показують, що ядро-периферійна структура зберігається і набуває більш вираженого характеру. Індустріалізація периферії, що є частиною капіталістичної глобалізації, не означає знищення поляризації та ієрархії по осі ядро – периферія. Максимум – це може означати, що в даний час протилежність між ядром і периферією перестала бути тотожною протилежності між індустріально-розвинутими країнами і країнами, що спеціалізуються на аграрному виробництві або видобуванню сировини. Проте індустріалізація периферії не супроводжується конвергенцією рівнів доходу і багатства населення першого і третього світів. Розрив між Північчю і Півднем у цьому відношенні залишається фундаментальним виміром сучасної глобальної динаміки [19]. З іншого боку, це свідчить про виникнення нових форм поляризації в КСЕ.

З погляду С. Аміна, нові форми поляризації виникатимуть на основі п'яти нових монополій, якими володітимуть держави ядра. Ці монополії включають контроль над технологією, контроль над глобальними фінансовими потоками (за допомогою банків, страхових компаній і пенсійних фондів – центрів КСЕ), привілейований доступ до природних ресурсів планети, контроль над засобами масової інформації та комунікації і володіння зброєю масового знищення [20].

Зрештою, паразитизм і нерівномірність розвитку різних галузей економіки і країн є законом розвитку капіталізму, будучи як причиною експансії, так і причиною його нестабільності як історичної системи. Критика ССА неоліберальних концепцій глобалізації

підтверджує марксистську тезу про нерівномірний розвиток у нових історичних умовах з використанням нових даних. Протягом століть капіталізм відігравав в історії поляризовуючу роль, чому ж тепер він повинен стати «великим зрівнювачем»? Навпаки, наближаючись до меж зовнішньої і внутрішньої експансії і погіршення умов капіталістичного накопичення експлуататорська природа цієї соціальної системи повинна виявлятися все виразніше, що фактично і відбувається. Розрив між багатими і бідними, який до теперішнього часу, за даними звітів ООН про людський розвиток, досяг гротескових співвідношень, усуває всякий ґрунт з-під тверджень про те, що приплив глобалізації піднімає всі човни і створює рівні можливості для всіх націй у відкритій глобальній економіці. Цілком зрозумілим є бажання захисників системи відшукати для неї засіб вічної молодості. Проте глобалізація не є таким засобом, оскільки саме вона вводить КСЕ в заключну і конвульсивну фазу її існування.

Оскільки глобалізація є висхідною тенденцією, то кожна нова хвиля в розвитку цього процесу не тільки відтворює базову структуру КСЕ, але і відтворює її в нових формах. Завдання довготривалого структурно-історичного аналізу якраз і полягає в тому, щоб виявити не тільки інваріантні структури та процеси, але й нові явища, які несе з собою кожна подальша хвиля глобалізації. Тому дослідження сучасної хвилі глобалізації повинно дати відповідь на питання, що нового міститься в ній, порівняно з попередніми хвилями, і наскільки це нове відповідає еволюційній моделі, яку можна виділити в послідовності стадій розвитку КСЕ. Відповідь ССА у світлі дослідження циклічних процесів і органічних тенденцій розвитку КСЕ полягає в тому, що особливістю нової хвилі глобалізації є доведення еволюції КСЕ до меж, за якими кількість (просторова і структурна експансія) переходить у якість і починається процес трансформації капіталізму в нову історичну систему. Наскільки цей діагноз сучасного стану глобальної КСЕ як фази системної кризи відповідає дійсності?

Перш за все, слід зазначити, що павутиння економічних зв'язків, створене капіталізмом, поступово розростаючись і ущільнюючись, у даний час утворює єдину тканину глобальної капіталістичної економіки, що перетравила всі некапіталістичні соціальні організми і заповнила собою весь простір планети. Вона досягає межі екстенсивного розвитку, скрізь натрапляючи на власні межі. Її подальший розвиток можливий тільки шляхом самозаперечення і перетворення на нову історичну систему. Включення в КСЕ територій, що були частиною системи реального соціалізму, поза сумнівом, подовжило життя КСЕ. Але глобальна фінансово-економічна криза, яка розпочалася у 2008 р., вказує на межі рятувальної дії інкорпорації вказаних територій до КСЕ.

З іншого боку, комерціалізація, тобто прогресуюче перетворення всіх аспектів і умов людського існування в об'єкт ринкових операцій, також не безмежна. Її межею є перетворення на товар так званих загальних благ (землі, водних ресурсів тощо) і в даний час вона досягає цієї межі. Таким чином, історична система капіталізму позбавляється резервів розширеного самовідтворювання, і це є ознакою того, що капіталістична модель розвитку вичерпана і прямо ставить питання про перехід до нового типу розвитку як умови виживання людства.

Точка зору, що нинішня криза є не просто циклічним спадом, а системною кризою капіталізму, яка не має аналогів у минулому, охоплює соціальний, політичний і культурний контекст, необхідний для виживання і процвітання глобального капіталізму, дедалі ширше визнається в світових академічних і суспільних колах і достатньо добре документована.

З огляду на те, що криза капіталізму має системний характер, а соціальні, економічні та екологічні резерви відтворювання капіталізму близькі до вичерпання, перехід до нової фази капіталістичного розвитку за рахунок реформ і проведення якого-небудь «нового курсу» уявляється малоімовірним. Тому фактично може йтися лише про дві реальні альтернативи фундаментальної реорганізації КСЕ: або гуманне демократичне суспільство, розвиток якого не підкоряється логіці прибутку, або, з причини прагнення правлячих страт,

зберегти привілейоване положення, в жорстку ієрархічну неегалітарну і недемократичну структуру – глобальний імперський «порядок». Те, що в даний час спостерігається сильна тенденція руху в напрямі останнього, зовсім не є вигадкою світоаналітиків. Глобальне суспільство внаслідок здійснення неоліберальної глобалізації дедалі сильніше набуває вигляду двоповерхової структури. А про те, що США – єдина в історії гегемоністська держава, що володіє військовими засобами вторгнення глобального масштабу, – готова використовувати військову силу для ведення превентивних воєн як інструменту перетворення світу в своїх інтересах і утворення американської глобальної імперії, відкрито заявляють представники американської політичної еліти. Доктринальні документи, прийняті в 2010–2011 рр., в яких формулюється стратегія США у сфері національної безпеки та оборони («доктрина Обама») містять ідею безроздільного лідерства США у світових справах, яке спирається на військову міць і політику з позиції сили. Згідно з «доктриною Обама», США зберігають за собою право на односторонні дії, незалежні не тільки від СБ ООН, але й від власних союзників по НАТО, якщо цього вимагатимуть національні інтереси. При цьому останні тлумачаться досить широко. Вони, зокрема, включають збереження глобального лідерства та військової переваги США, а також їх впливу в стратегічно важливих регіонах світу. Таким чином, оскільки внутрішні суперечності КСЕ з розгортанням кризи стають гострішими, політика неоконсервативних кіл – більш агресивною, а засоби збройної боротьби – більш руйнівними, єдиним вибором у XXI ст. є вибір між соціалізмом та варварством.

Процес глобалізації, що означає посилення глобального характеру виробництва, обміну та інтеграції виробничих сил в глобальному масштабі, тобто фактично посилення суспільного характеру виробництва, вступає в конфлікт із капіталістичною системою, заснованою на відносинах приватної власності та існуванні системи націй-держав, і закладає фундамент розвитку переходу до нового типу суспільного розвитку. Висновок ССА про те, що глобалізація означає фінальну кризу капіталістичної сучасності, і перехід до нової історичної системи, заслуговує найсерйознішого ставлення.

Список використаних джерел

1. *Martin W. G.* Still Partners and Still Dissident After All These Years? Wallerstein, World Revolutions and World-System Perspective / W. Martin // *Journal of World-System Research*. – 2000. – Vol. 6, № 3. – P. 234–263.
2. *Wallerstein I.* Robinson's critical appraisal appraised / I. Wallerstein // *International Sociology*. – 2013. – Vol. 27, № 4. – P. 524–528.
3. *Wallerstein I.* Societal Development, or Development of the World-System? / I. Wallerstein // *International Sociology*. – 1986. – Vol. 1, № 1. – P. 3–17.
4. *Wallerstein I.* The Evolution of the Modern World-System / I. Wallerstein // *Proto-Soziologie* – 1995. – Vol. 7, № 1. – P. 4–10.
5. *Wallerstein I.* Globalization or the Age of Transition? A Long-Term View of the Trajectory of the World-System / I. Wallerstein // *International Sociology* – 2000. – Vol. 15, № 2 – P. 249–265.
6. *Hopkins T. K.* The Age of Transition: Trajectory of the World-System, 1945–2025 / I. Wallerstein, T. K. Hopkins. – London : Zed Books, 1996. – 278 p.
7. *Chase-Dunn C.* Globalization: a world-systems perspective / C. Chase-Dunn // *Journal of World-Systems Research*. – 2000. – Vol. 5, № 2. – P. 187–216.
8. *Su T.* Myth and Mystery of Globalization. World Trade Networks in 1928, 1938 1960 and 1999 / T. Su // *Review (Fernand Braudel Center)*. – 2002. – Vol. 25. – № 4. – С. 376–377.
9. *Chase-Dunn C.* Trade globalization since 1795: waves of integration in the world-system / C. Chase-Dunn, Yu. Kawano, B. D. Brewer // *American Sociological Review*. – 2000. – Vol. 65, № 1. – P. 77–95.

10. *Robinson W.* Global Capitalism and its Anti-‘Human Face’: Organic Intellectuals and Interpretations of the Crisis // *Globalizations*. – 2013. – Vol. 10. – № 5. – P. 659–671.
11. *Boli J.* World culture in the world polity / J. Boli, M. Thomas // *American Sociological Review*. – 1997. – Vol. 62, № 2. – P. 171–190.
12. *Wallerstein I.* Response: Declining States, Declining Rights / I. Wallerstein // *International Labour and Working Class History*. – 1995. – № 1. – P. 24–27.
13. *Frank A.G.* *ReOrient : Global Economy in the Asian Age* / A.G. Frank. – Berkeley : University of California Press, 1998. – 416 p.
14. *Arrighi G.* *Chaos and Governance in the Modern World System* / G. Arrighi, B.J. Silver. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 1999. – 336 p.
15. *Wallerstein I.* States? Sovereignty? The Dilemmas of Capitalists in an Age of Transition [Електронний ресурс] / I. Wallerstein. – Режим доступу : <http://fbc.binghamton.edu/iwsovtv.htm>
16. *Friedmann H.* Prometheus Rebound / H. Friedmann // *Contemporary sociology*. – 1996. – Vol. 25, № 3. – P. 319–322.
17. *Sklair L.* Competing Conceptions of Globalization / L. Sklair // *Journal of World-Systems Research*. – 1999. – Vol. 5, № 2. – P. 143–162.
18. *Burbach R.* The Fin de Siecle Debate: Globalization as Global Shift / R. Burbach, W. Robinson // *Science and Society*. – 1999. – Vol. 63, № 1. – P. 10–39.
19. *Arrighi G.* Industrial Convergence and the Persistence of the North-South Divide / G. Arrighi, B.J. Silver, B.D. Brewer // *Studies in Comparative International Development*. – 2003. – Vol. 38, № 1. – P. 3–31.
20. *Amin S.* *Ending the Crisis of Capitalism or Ending Capitalism?* / S. Amin. – Dakar : Pambazuka Press, 2011. – 208 p.
21. *Wallerstein I.* Structural Crises / I. Wallerstein // *New Left Review*. – 2010. – Vol. II/62 (March-Apr.). – P. 133–142.

References

1. Martin W.G. Still Partners and Still Dissident After All These Years? Wallerstein, World Revolutions and World-System Perspective. *Journal of World-System Research*, 2000, Vol. 6, No. 3, pp. 234–263.
2. Wallerstein I. Robinson’s critical appraisal appraised. *International Sociology*, 2013, Vol. 27, No. 4, pp. 524–528.
3. Wallerstein I. Societal Development, or Development of the World-System? *International Sociology*, 1986, Vol.1, No. 1, pp. 3–17.
4. Wallerstein I. The Evolution of the Modern World-System. *Proto-Soziologie*, 1995, Vol. 7, No. 1, pp. 4–10.
5. Wallerstein I. Globalization or the Age of Transition? A Long-Term View of the Trajectory of the World-System. *International Sociology*, 2000, Vol. 15, No. 2, pp. 249–265.
6. Hopkins T.K., Wallerstein I. *The Age of Transition: Trajectory of the World-System, 1945–2025*. London, Zed Books, 1996, 278 p.
7. Chase-Dunn C. Globalization: a world-systems perspective. *Journal of World-Systems Research*, 2000, Vol. 5, No. 2, pp. 187–216.
8. Su T. Myth and Mystery of Globalization. *World Trade Networks in 1928, 1938 1960 and 1999*. Review (Fernand Braudel Center), 2002, Vol. 25, No. 4, pp. 376–377.
9. Chase-Dunn C., Kawano Yu., Brewer B.D. Trade globalization since 1795: waves of integration in the world-system. *American Sociological Review*, 2000, Vol. 65, No. 1, pp. 77–95.
10. Robinson W. Global Capitalism and its Anti-‘Human Face’: Organic Intellectuals and Interpretations of the Crisis. *Globalizations*, 2013, Vol. 10, No. 5, pp. 659–671.

11. Boli J., Thomas M. World culture in the world polity. *American Sociological Review*, 1997, Vol. 62, No. 2, pp. 171–190.
12. Wallerstein I. Response: Declining States, Declining Rights. *International Labour and Working Class History*, 1995, No. 1, pp. 24–27.
13. Frank A.G. *ReOrient: Global Economy in the Asian Age*. Berkeley, University of California Press, 1998, 416 p.
14. Arrighi G., Silver B.J. *Chaos and Governance in the Modern World System*. Minneapolis, University of Minnesota Press, 1999, 336 p.
15. Wallerstein I. States? Sovereignty? The Dilemmas of Capitalists in an Age of Transition, available at: <http://fbc.binghamton.edu/iwsovtv.htm>
16. Friedmann H. Prometheus Rebound. *Contemporary sociology*, 1996, Vol. 25, No. 3, pp. 319–322.
17. Sklair L. Competing Conceptions of Globalization. *Journal of World-Systems Research*, 1999, Vol. 5, No. 2, pp. 143–162.
18. Burbach R., Robinson W. The Fin de Siecle Debate: Globalization as Global Shift. *Science and Society*, 1999, Vol. 63, No. 1, pp. 10–39.
19. Arrighi G., Silver B.J., Brewer B.D. Industrial Convergence and the Persistence of the North-South Divide. *Studies in Comparative International Development*, 2003, Vol. 38, No. 1, pp. 3–31.
20. Amin S. *Ending the Crisis of Capitalism or Ending Capitalism?* Dakar, Pambazuka Press, 2011, 208 p.
21. Wallerstein I. Structural Crises. *New Left Review*, 2010, Vol. II/62 (March-Apr.), pp. 133–142.

Отримано 05.02.15

Малюк А.М., канд. социол. наук, старший научный сотрудник
Института социологии НАН Украины (Киев)

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ КОНЦЕПТА ГЛОБАЛИЗАЦИИ СКВОЗЬ ПРИЗМУ МИР-СИСТЕМНОГО АНАЛИЗА

Сопоставляются подходы к исследованию современной стадии развития мировой цивилизации, разработанные в концепциях глобализации и мир-системном анализе. Подчеркивается, что исследования глобализации и мир-системного анализа являются соперничающими аналитическими перспективами. Исследования глобализации рассматривают современный период общественного развития как качественно новую глобальную стадию в истории человечества, в то время как мир-системный анализ утверждает, что сущность новой исторической стадии состоит в кризисе современной глобальной капиталистической системы, ее трансформации и переходе к новой исторической системе. Сравнение исследований глобализации и мир-системного анализа показывает, что последний обеспечивает более четкое представление о социальной реальности.

Ключевые слова: глобализация, мир-системный анализ, глобальный капитализм, глобальный кризис

Malyuk A.M., PhD. (Sociology), senior scientific fellow, Institute of Sociology
NAS of Ukraine (Kyiv)

THE INTERPRETATION OF THE GLOBALIZATION CONCEPT THROUGH THE PRISM OF WORLD-SYSTEM ANALYSIS

The article compares approaches to the study of the contemporary development stage of the world civilization that were elaborated in the concepts of globalization and world-systems analysis (WSA). The author emphasizes that the globalization studies and WSA are competing analytical perspectives. While the globalization studies consider the contemporary period of social development as a qualitatively new global stage in the history of humanity, the world-systems analysis argues that the essence of a new historical stage is the crisis of the modern global capitalist system and its transformation towards the new historical system. A comparative study of globalization and the world-systems analysis demonstrates that the latter provides more clear picture of social reality. The world-system reinterpretation of the globalization concept is proposed.

Keywords: globalization, world-system analysis, global capitalism, global crisis.